

O'ZBEK XALQ MUSIQASIDA ZAMONAVIY ESTRADA CHOLG'ULARINING O'RNI .

Saparbayev Begzod

*O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir Zokirov nomidagi milliy estrada
san'ati instituti talabasi*

Annotatsiya: Hozirgi kunda estrada mafkura o'rnini ma'lum darajada egallab, yoshlar ongiga ta'sir o'tkazishning samarali usuliga aylandi. Bu ta'sir haqiqatan ham ulkan. Oxirgi o'n yilliklarda tadqiqotchilar va olimlar tomonidan san'atning ushbu turiga, estrada musiqasining shakllanish tarixi, kelib chiqishi, terminologik va nazariy masalalariga qiziqish ortdi; uning o'zbek va jahon badiiy madaniyatida, umuman madaniyat va san'atdagi o'rni va rolini aniqlashga harakat qilmoqda.

Kalit so'zlar: Musiqa, zamonaviy estrada, madaniyat, san'at, kompozitorli, musiqashunoslik.

Bugungi kunga qadar yaratilgan estrada asarlarining hajmi katta musiqiy qatlam bo'lib, u odatda bir tomondan musiqa san'ati hodisasi, ikkinchi tomondan esa ommaviy madaniyat hodisasi sifatida qaraladi. Ommaviy musiqa, ommaviy madaniyat, klassik musiqa san'ati tushunchalari bu yerda shu qadar o'zaro chambarchas o'zaro bog'langanki, ba'zida birini ikkinchisidan aniq ajratib bo'lmaydi. Yaqin vaqtgacha o'zbek musiqa fanlar akademiyasi estrada (mashhur, ommaviy) musiqasini jiddiy ijod sifatida qabul qilmagan. Musiqashunoslik uchun bu yo'nalish, go'yo mavjud emas edi. O'rta va oliy ta'lim musiqa ta'lim muassasalari uchun o'quv-metodik qo'llanmalar, musiqashunoslik jurnallarida musiqiy estrada mavzusiga oid ma'lumotlar va ilmiy nashrlar arzimas miqdorda bo'lgan. So'nggi bir necha o'n yilliklar ichida butun insoniyat tarixida musiqaning omma ongida eng katta transformatsiya sodir bo'ldi. Ushbu jarayonni ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlar XX asrda sodir bo'lgan shunga o'xshash jarayonlarga xos bo'lib san'atning

deyarli barcha turlarida jumladan individual hamda ijtimoiy faoliyat sohalarida -ommaviy madaniyatning o'ziga xos kengayishi kuzatildi. Aytish mumkinki, zamonaviy jamiyat xoh hayotning barcha sohalarida bo'lsin, o'zining eng xilma-xil ko'rinishlarida musiqasiz yashay olmaydi, bu haqiqiy musiqiy pandemiya. Musiqaning ijtimoiy hayotdagi roli beqiyos darajada oshdi va har kuni tobora keng miqyosda o'sishda davom etib, sivilizatsiyaning barqaror ishlashini ta'minlamoqda. Estrada faoliyatini rivojlantirish tendensiyalari bilan bog'liq masalalar turli adabiyotlar doirasida ko'rib chiqiladi: bular ijtimoiy-madaniy hamda ijtimoiy-madaniy faoliyat nazariyasi bo'yicha turli qo'llanmalar, shuningdek estrada bo'yicha maxsus adabiyotlar, olimlarimiz dissertatsiyalarini o'z ichiga oladi. Bulardan: D.Mullajonov, S. Begmatov, T.G'ofurbekov, R.Yunusov, d.Jamalova kabi olimlarimizning ishlarini e'tirog etishimiz darkor.[6]

Tadqiqotimizning maqsadi: kontsert faoliyatining ijtimoiy-madaniy mohiyati va funktsiyalarini aniqlash, shuningdek, O'zbekiston kontsert faoliyati va sahna bozorining rivojlanish tendensiyalarini ko'rib chiqishdan iborat bo'lib, ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni o'z oldiga qo'ydi:

- estrada san'ati fenomeni vauning mohiyatini aniqlash;
- O'zbekistonda kontsert faoliyatining tarixi va kelib chiqishini ko'rib chiqing;
- O'zbekistonda kompozitorlik faoliyatini rivojlantirishning hozirgi tendensiyalarini ko'rib chiqish;
- O'zbekistonda kompozitorlik faoliyatini rivojlantirishning asosiy muammolarini aniqlash.[5]

Musiqqa cholg'u asboblarini (rekonstruksiya qilish) o'zgartirish ya'ni ularni yangi texnologiya, muayyan shakllarida o'zgartirishlar kiritish bilan yasashni anglatadi. Undan asosiy maqsad tovush (ohang) xususiyatlarini yaxshilash, cholg'ularda yangi texnik imkoniyatlar yaratish, (tovush tusi) nozikliklariga erishgach, 12 bosqichli ravon sur'atlarga bo'lingan xromatik tuzilmalarni joriy etish, tovushqatorlarni kengaytirishdir. Demak rekonstruksiya, musiqqa cholg'u asboblarini takomillashtirish, cholg'ularni mustahkamligini, chidamligini, ayrim qismlarning sezgirligini oshirish, tovush (ohang)

hosil qilish sifatini, zamonaviy ijrochilikning yuksak texnik va badiiy talablariga javob bera oladigan darajada yaxshilashni anglatadi. Qardosh xalqlar musiqasi tadqiqotchisi V.M.Belyayev o'zining "O'zbek xalq cholg'u asboblari" kitobida (Moskva 1933 yil) o'zbek xalq cholg'ularini rekonstruksiya qilish va takomillashtirish zarurligi muammosini ko'tarib chiqdi. U hozirgi paytda universal nota yozish vositasi sifatida Ovropanota yozuvi asosida o'zbek musiqasoboblarni standart tuzilishini aniqlanishni taklif etdi. O'zbek halq cholg'ulari xilma-xil bo'lganligi uchun uni takomillashtirish nihoyatda qiyin vazifa edi.[4] Asta-sekinlik bilan an'anaviy cholg'ularning eski namunalari o'rniga zamonaviy ijrochilikning yuksak talablariga javob bera oladigan yangi namunalar paydo bo'la boshladi, va mavjud bo'lgan musiqasoboblarni yanada takomillashtirishga urinishlar bo'ldi. Chang, g'ijjak kabi cholg'ularga qo'shimcha torlar qo'yilgach, bu qo'shimcha torlar ularning ohang doirasini ancha kengaytirdi. XX asr 30-yillarning boshlarida musiqacholg'ulari yasash ustasi Usta Usmon Zufarov (1892 -1981 yil) ko'plab dutor, tanbur, g'ijjaklarning turdosh oilasini yaratdi. Matyusuf Xarratov changni takomillashtirish ustida saboq bilan ishladi. O'sha paytdagi chang kichik hajmga (diapazonga) ega edi. Izlanishlar natijasida M.Xarratov changning yuqori registrini qo'shimcha torlar va xarraklar hisobiga kengaytirdi. O'zbekiston radiosi qoshidagi xalq cholg'ulari milliy ansamblning rahbari Yunus Rajabiy, Usta Usmon Zufarov bilan hamkorlikda dutor bas (katta dutor) g'ijjak bas (katta g'ijjak) g'ijjak alt namunalarini yaratdilar. Bu cholg'ular unison va ansambl jo'rligida, keyinchalik orkestr tarkibiga kiritildi. O'sha paytda musiqasoboblarni yasash uchun maxsus ustaxonalar ochish boshlandi, Namangandagi musiqaustaxonasiga taniqli xalq sozandasi Usta Ro'zimat Isaboyev (1885-1964 yil) boshchilik qildi. U ijrochilar tomonidan keng qo'llanilgan bir necha yarim tonli xromatik chang yasadi. Buxorolik Usta Hoji ota, Usta Tohirjon Davlatov, Usta Najmiddin Nasriddinov, Usta Ma'rufjon Toshpo'latovlar bir qancha o'zbek xalq cholg'u asboblarni hozirgi zamonaviy yangi turlarni yaratishdi.[3] Toshkentda qo'shnay va surnay asbobini taniqli sozandalar Xayrulla Ubaydullayev, Usta Qayum surnaychi takomillashtirishga urinishdi. XX asr 30-yilning

o'rtalaridan boshlab o'zbek xalq cholg'u asboblarini sistematik tarzda takomillashtirish ishlari qizg'in tus oldi. A.I. Petrosyans rahbarligi ostida bir gurux soz ustalari Usta Usmon Zufarov, V.A. Romanchenko, A.A. Kevkoyans, S. Ye. Didenko, V.V. Andreyevning tajriba va ijodiy yutuqlariga tayanib, dutor va tanburni turdosh oilalarga bo'lishga harakat qildilar. Asos sifatida sof yarim ton hosil qiluvchi, ya'ni xromatik teng yarim tovushqatoriga ega 12 bosqichli ravon sur'atlarga bo'lingan tovush qator qabul qilindi. Keyinroq g'ijjklarning kvarta, kvinta sozli turkumi yaratildi, ruboblar takomillashtirildi, prima (kichik rubob) ixtiro qilindi. [2] Yangi musiqa asboblari avvaliga A.I. Petrosyans tashabbusi bilan Toshkent Davlat musiqa bilim yurtida tashkil qilingan o'quv cholg'u orkestr sinfida sinaldi. Keyinchalik O'zbekiston Davlat filarmoniyasi orkestrida cholg'ularni rekonstruksiya qilish tajribaxona vazifasini o'tadi. 1943 yilga kelib halq cholg'ularining rivojlangan turlari anchaga ko'paydi. 50-yillarga kelib sinov tajribaxonasida Qirg'iziston, Turkmaniston, Tojikiston va Qoraqalpog'iston halq musiqa cholg'ulari ham rekonstruksiya qilindi va takomillashtirildi. Qirg'iziston uchun qobizlar: prima, sekunda, alt, (pardali va pardasiz) bas va kontrabas turlari, torli mizrobli qobizlar: prima, tenor, alt, kamonchali qobizlar; alt, kontrabaslar, Qoraqalpoq cholg'ularidan dutorlar turkumi, mizrobli dutorlar paydo bo'lishi va orkestr tuzilishidagi ulkan yutuqlar yuzaga keldi. 1948 yilga Toshkent Davlat konservatoriyasida xalq cholg'u ijrochiligidan ta'lim berish boshlandi va oradan bir oz vaqt o'tgach orkestr sinfi tashkil qilinib cholg'u ijrochiligi rivojlanib ketdi. [1]

Xulosa: Endilikda nafaqat o'zbek kuylari, balki qardosh xalq musiqalari, Ukraina, Maldaviya, Turkman, Tojik, Qoraqalpoq, Uyg'ur musiqalari bilan bir qatorda Ovrupa kuylarini ham ijro etish yo'lga qo'yildi. 1955-60- yillarda orkestr ijrochilar soni yuzga yaqinlashib bordi, orkestr tarkibida urma zarbli litavra, triugolnik, baraban, doiralar, torli-kamonchali musiqa cholg'ulariga g'ijjak: prima alt, bas va kotrabaslar, torli urma chang cholg'usining prima, tenor, alt, bas, tanbur I-II, torli-mizrobli prima ruboblar, afg'on rubobi va qashqar ruboblari, shuningdek dutorlar oilasi: prima, sekunda, alt, tenor, bas, kontrabaslar, damli puflama asboblari nay, pikkalo, goboy, klarnet, surnay, qo'shnay

asboblari kiritildi va shu musiqa cholg'ulari ijrosida turli halqlar musiqasini ijro etish imkoniyatlari yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1. Samadov R. Zarblar xazinasi: o'quv-metodik qo'llanma. Musiqa, - Toshkent-2011[1]**
- 2. Samadov R. An'anaviy doira ijrochiligi: kasb-hunar kollejlari uchun o'quv-qo'llanma. Bilim mashriyoti, - Toshkent: 2001[2]**
- 3. Sayfitdinov T. Doira ijrochiligi san'ati. Oq'uv qo'llanma. «FAYLASUFLAR». - Toshkent: 2020[3]**
- 4. Karomatov F. O'zbek chlg'uchilik musiqasi. Moskva., Muzika 1980[4]**
- 5. Odilov A. O'zbek xalq cholg'u asboblari ijrochilik tarixi. Toshkent., O'qituvchi 1995[5]**
- 6. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent., Fan., 1993[6]**